कोश सं० १८२१५

विषय: पुराणेतिहासम्

क्रम सं० ——————

नाम भागवतम् (द्वितीयस्कन्धः)

ग्रन्थकार ——————

पत्र सं० १-१४, २०

श्लोक सं० ——————

अक्षर सं० (पंक्तौ) ४४

पंक्ति सं० (पृष्ठे) १३

आकार: ११.२" × ५.७"

लिपि: दे. ना.

आधार: का.

14478

वि० विवरण अपू०

सी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—११५१—५० ००० ना. ३८३०

महे । स्कंध २-

द्वितीय स्कंध

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्री॰भा॰ १

श्रीमतेरामायनमः॥अथद्वितियस्कंधलिख्यते॥श्रीशुकउवाच॥वरियानेसतेप्रश्नः कृतोलोकहितंनृप: आत्मवित्सं
मतःपुंसांश्रोतव्यादिषुयःपरः १ श्रोतव्यादीनिराजेंद्रनृणांसंतिसहस्रशः अपश्यतामात्मतत्वंगृहेषुगृहमेधिनां: २
निद्रयाह्रियतेनक्तंव्यवायेनचवावयः दिवाचार्थेहयाराजन्कुटुंबभरणेनवा: ३ देहापत्यकलत्रादिष्वात्मसैन्येष्वस
त्स्वपि: तेषांप्रमत्तोनिधनंपश्यन्नपिनपश्यति: ४ तस्माद्भारतसर्वात्माभगवान्हरिरिश्वरः श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्त
व्यश्चेच्छताभयं: ५ एतावान्सांख्ययोगाभ्यांस्वधर्मपरिनिष्ठया: जन्मःपरःपुंसांमंत्तेनानारायणस्मृतिः ६ प्राय
रणमुनयोराजन्निवृत्ताविधिनिषेधतः नैर्गुण्यस्थारमंतेस्मगुणानुकथनेहरेः ७ इदंभागवतंनामपुराणंब्रह्मस
स्मितं: अधितवान्द्वापरादौपितुर्द्वैपायनादहं: ८ परिनिष्ठितोपिनैर्गुण्यउत्तमश्लोकलीलया: गृहितचेताराजर्षेआ
ख्यानंयदधीतवान् ९ तदहंतेभिधास्यामिमहापौरुषिकोभवान् यस्यश्रद्दधतामाशुस्यान्मुकुंदेमतिसतिः १० :
एतन्निर्विद्यमानानामिछतामकुतोभयं: योगिनांनृपनिर्णितंहरेर्नामानुकीर्तनंः ११ किंप्रमत्तस्यबहुभिःपरोक्षैर्हा
यनैरिह: वरंमुहूर्तंविदितंघटतेश्रेयसेयतः १२ खट्वांगोनामराजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुषः मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्यगतवानभयं
हरिं: १३ तवाप्येतर्हिकौरव्यसप्ताहंजिविनावधिः उपकल्पयतत्सर्वंतावत्स्यत्सांपरायिकं: १४ अंतकालेतुपुरुषआ
गतेगतसाध्वसः छिंद्यादसंगसस्त्रेणस्पृहांदेहेनयेचतः १५ गृहात्प्रव्रजितोधिरःपुण्यतिर्थजलाप्लुतः शुचौविविक्तआ
सनेविधिवत्कल्पितासने: १६ अभ्यसेन्मनसाशुद्धंत्रिवृद्ब्रह्माक्षरंपरं: मनोयछेज्जितश्वासोब्रह्मबीजमविस्मरन् १७ राम १

तत्रैकावयवंध्यायेदव्यु
नियछेद्विषयेभ्योक्षान्मनसाबुद्धिसारथिः मनःकर्मभिराक्षिप्तंशुभार्थेधारयेद्धिया: १८ तत्रैकावयवंध्यायेदव्युछिन्नेनचेतसा: मनोनिर्विषयंयुक्त्वाततःकिंचनस्मरेत् १९ पदंतत्परमंविष्णोर्मनोयत्रप्रसीदति: रजस्तमोभ्यामा
क्षिप्तंविमूढंमनआत्मनः यछेद्धारणयाधीरोहंतियातत्कृतंमलंः २० यतःसंधार्यमाणायायोगिनोभक्तिलक्षणः
आशुसंपद्यतेयोगआश्रयंभद्रमिक्षतः २१ राजोवाच॥यथासंधार्यतेब्रह्मन्धारणायत्रसंमता: यादृशीवाहरे
दाशुपुरुषस्यमनोमलंः २२ विशेषस्तस्यदेहोयंस्थविष्ठस्यविरयसां: यत्रेदंदृश्यतेविश्वंभूतंभव्यंभवच्चसत् २४
आंडकोशेशरिरेस्मिन्सप्तावरणसंयुते: वैराजःपुरुषोयोसौभगवान्धारणाश्रयः २५ पातालमेतस्यहिपादमूलंपठं
तिपार्ष्णिप्रपदेरसातलं: महातलंविश्वसृजोथगुल्फौतलातलंवैपुरुषस्यजंघे: २६ द्वेजानुनिसुतलंविश्वमूर्तेरूरुद्व
यंवितलंचातलंच: महितलंतज्जघनंमहिपतेनभस्तलंनाभिसरोगृणंति: २७ उरस्थलंज्योतिरनिकमस्यग्रीवाम गं
हर्वदनंवैजनोस्य: तपोरराटिंविदुरादिपुंसःसत्यंतुशीर्षाणिसहस्रसीर्ष्णः २८ इंद्रादयोबाहवआहुरुस्राःकर्णौदिशः
श्रोत्रममुष्यशब्दः नासत्यदस्रौपरमस्यनासेघ्राणोस्यगंधोमुखमग्निरिद्धः २९ द्यौरक्षिणीचक्षुरभूत्पतंगःपक्ष्मा
णिविष्णोरहनिउभेचः तद्भ्रूविजृंभःपरमेष्ठिधिष्ण्यमापोस्यतालुरसएवजिह्वा: ३० छंदांस्यनंतस्यशिरोगृणंति रामः
दंष्ट्रायमःस्नेहकलाद्विजानि: हासोजनोन्मादकरिचमायादुरंतसर्गोयदपांगमोक्षः ३१ व्रीडोत्तरोष्ठोधरएवलोभोध रामः
र्मस्तनोधर्मपथोस्यपृष्ठः कस्तस्यमेढ्रंवृषणौचमित्रौकुक्षिःसमुद्रागिरयोस्थिसंघाः ३२ नद्योस्यनाड्योथतनूरुहाः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्री.भा
२

रोमाणि महीरुहा विश्वतनोर्नृपेंद्रः अनंतवीर्यः श्वसितं मातरिश्वा गतिर्वयः कर्म गुणप्रवाहः ३३ ईशस्य केशान्विदु
रंबुवाहान्वासस्तु संध्यां कुरुवर्यभूम्नः अव्यक्तमाहुर्हृदयं मनश्च सचंद्रमाः सर्वविकारकोशः ३४ विज्ञानशक्तिं महि
मामनंति सर्वात्मनोंतःकरणं गिरित्रं अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजा नखानि सर्वे मृगाः पशवः श्रोणिदेशे ३५ वयांसि तद्व्या
करणं विचित्रं मनुर्मनिषा मनुजो निवासः गंधर्वविद्याधरचारणाप्सरः स्वरस्मृतिरसुरानिकवीर्यः ३६ ब्रह्माननं
क्षत्रभुजो महात्मा विडूरुरंघ्रिश्रितकृष्णवर्णः नानाभिधाभिज्यगणोपपन्नो द्रव्यात्मकः कर्म वितानयोगः ३७
इयानसाविश्वरविग्रहस्य यः सन्निवेशः कथितो मया ते संधार्यतेस्मिन्वपुषि स्थविष्ठे मनः स्वबुद्ध्या न यतोस्ति किंचि
त् ३८ ससर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्व आत्मा यथा स्वप्नजनेक्षितैकः तं सत्यमानंदनिधिं भजेत नान्यत्र सज्जेद्यत आत्म
पातः ३९॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे महापुरुषसंस्थानुवर्णने नाम प्रथमोऽध्यायः॥१॥ श्री
शुक उवाच॥ एवं पुरा धारणयात्मयोनिर्नष्टां स्मृतिं प्रत्यवरुध्य तुष्टात् तथा ससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात्प्राग्व्य
वसायबुद्धिः १ शाब्दस्य हि ब्रह्मण एष पंथा यन्नामभिर्ध्यायति धिरपार्थैः परिभ्रमंतत्र न विंदतेर्थान् मायामये वा
शनायाशयानः २ अतः कविर्नामसु यावदर्थः स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धिः सिद्धेन्यथार्थे न यतेत तत्र परिश्रमं तत्स
मिक्षमाणः ३ सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रयासैर्बाहौ स्वसिद्धे ह्युपबर्हणैः किं सत्यंजलौ किं पुरुधान्नपात्र्या दि
ग्वल्कलादौ सति किं दुकूलैः ४ चिराणि किं पथि न संति दिशंति भिक्षां नैवांघ्रिपाः परभृतः सरितोप्यशुष्यन् रुद्धा राम
२

गुहाः किमजितोऽवति नोपसन्नान्कस्माद्भजंति कवयो धनदुर्मदांधान् ५ एवं स्वचित्ते स्वत एव सिद्धः आत्मा प्रियार्थो भ
गवाननंतः तं निर्वृतो नियतार्थो भजेत संसारहेतूपरमश्च यत्र ६ कस्तां त्वनादृत्य परानुचिंतामृते पशूनसतीं नाम कु
र्यात् पश्यन्जनं पतितं वैतरण्यां स्वकर्मजान्परितापाञ्जुषाणं ७ केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशे प्रादेशमात्रं पुरुषं वसंतं
चतुर्भुजं कंजरथांगशंखगदाधरं धारणया स्मरंति ८ प्रसन्नवक्त्रं नलिनायतेक्षणं कदंबकिंजल्कपिशंगवाससं ल
सन्महारत्नहिरण्मयांगदं स्फुरन्महारत्नकिरिटकुंडलं ९ उन्निद्रहृत्पंकजकर्णिकालये योगेश्वरास्थापितपादपल्लवं श्री
लक्षणं कौस्तुभरत्नकंधरमम्लानलक्ष्म्या वनमालयाचितं १० विभूषितं मेखलयांगुलीयकैर्महाधनैर्नूपुरकंक
णादिभिः स्निग्धमलाकुंचितनीलकुंतलैर्विरोचमानाननहासपेशलं ११ अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभंग
संसूचितभूर्यनुग्रहं ईक्षेत चिंतामयमेतमीश्वरं यावन्मनो धारणयावतिष्ठते १२ एकैकशोंगानि धियानुभावये
त्पादादि यावद्धसितं गदाभृतः जितं जितं स्थानमपोह्य धारयेत्परं परं शुद्ध्यति धीर्यथा यथा १३ यावन्न जायेत परावरे
स्मिन्विश्वेश्वरे द्रष्टरि भक्तियोगः तावत्स्थवियः पुरुषस्य रूपं क्रियावसाने प्रयतः स्मरेत १४ स्थिरं सुखं चासनमा
स्थितो यतिर्यदा जिहासुरिममंग लोकं काले च देशे च मनो न सज्जयेत्प्राणान्नियच्छेन्मनसा जितासुः १५ मनः स्वबुद्ध्या
मलया नियम्य क्षेत्रज्ञ एतां निनयेत्तमात्मनि आत्मानमात्मन्यवरुध्य धीरो लब्धोपशांतिर्विरमेत कृत्यात् १६ न यत्र रामः
कालोऽनिमिषां परः प्रभुः कुतो नु देवा जगतां य ईशिरे न यत्र सत्त्वं न रजस्तमश्च न वै विकारो न महान्प्रधानं १७ परंप रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्री०भा
२

वैष्णवमामनंति तत्पदं नेति नेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः विसृज्य दौरात्म्यमनन्यसौहृदा हृदोपगुह्यार्हपदं पदे पदे १८ इत्थं मुनिस्तू
परमेद्व्यवस्थितो विज्ञानदृग्वीर्यसुरंधिताशयः स्वपार्ष्णिनापीड्य गुदं ततोनिलं स्थानेषु षट्सून्नमयेज्जितक्लमः १९
नाभ्यां स्थितं हृद्यधिरोप्य तस्मादुदानगत्योरसि तं नयन्मुनिः ततोनुसंधाय धिया मनस्वी स्वतालुमूलं शनकैर्नयेत २०
तस्माद्भ्रुवोरंतरमुन्नयेत निरुद्धसप्तायतनोनपेक्षः स्थित्वा मुहूर्त्तार्धमकुंठदृष्टिर्निर्भिद्य मूर्द्धन्विसृजेत्परं गतः २१
यदि प्रयास्यन्नृप पारमेष्ठ्यं वैहायसानामुत यद्विहारं अष्टाधिपत्यं गुणसन्निवाये सहैव गच्छेन्मनसेंद्रियैश्च २२
योगेश्वराणां गतिमाहुरंतर्बहिस्त्रिलोक्याः पवनांतरात्मनां न कर्मभिस्तां गतिमाप्नुवंति विद्यातपोयोगसमा
भाजां २३ वैश्वानरं याति विहायसा गतः सुषुम्नया ब्रह्मपथेन शोचिषा विधूतकल्कोथ हरेरुदस्तात्प्रय
ति चक्रं नृप शैशुमारं २४ ॥ तद्विश्वनाभिं त्वतिवर्त्य विष्णोरणीयसा विरजेनात्मनैकः नमस्कृतं ब्रह्मविदा
मुपैति कल्पायुषो यद्विबुधा रमंते २५ अथो अनंतस्य मुखानलेन दंदह्यमानं स निरीक्ष्य विश्वं निर्याति
सिद्धेश्वरजुष्टधिष्ण्यं यद्द्वैपरार्ध्यं तदु पारमेष्ठ्यं २६ न यत्र शोको न जरा न मृत्युर्नार्तिर्न चोद्वेग ऋते कुतश्चि
त् यच्चित्ततोदः कृपयानिदंविदां दुरंतदुःखप्रभवानुदर्शनात् २७ ततो विशेषं प्रतिपद्य निर्भयस्तेनात्मना
नापोनलमूर्तिरत्वरन् ज्योतिर्मयो वायुमुपेत्य काले वाय्वात्मना खं बृहदात्मलिंगं २८ घ्राणेन गंधं रसनेन
वै रसं रूपं च दृष्ट्या श्वसनं त्वचैव श्रोत्रेण चोपेत्य नभोगुणत्वं प्राणेन चाकूतिमुपैति योगी २९ श्री०रा

रा

राम
२

सभूतसूक्ष्मेंद्रियसंनिकर्षं मनोमयं देवमयं विकार्यं संसाद्य गत्या सह तेन याति विज्ञानतत्वं गुणसंनिरोधं ३०
तेनात्मनात्मानमुपैति शांतमानंदमानंदमयोवसाने एतां गतिं भागवतीं गतो यः स वै पुनर्नेह विसज्जतेंग ३१ एते
सृती ते नृप वेदगीते त्वयाभिपृष्टे हि सनातने च ये वै पुरा ब्रह्मण आह पृष्ट आराधितो भगवान्वासुदेवः ३२ न ह्यतो
न्यः शिवः पंथा विशतः संसृताविह वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत ३३ भगवान्ब्रह्म कात्स्न्येन त्रिरन्वी
क्ष्य मनीषया तदध्यवस्यत्कूटस्थो रतिरात्मन्यतो भवेत ३४ भगवान्सर्वभूतेषु लक्षितः स्वात्मना हरिः दृश्यै
र्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्षणैरनुमापकैः ३५ तस्मात्सर्वात्मना राजन्हरिः सर्वत्र सर्वदा श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यो
भगवान्नृणां ३६ पिबंति ये भगवत आत्मनः सतां कथामृतं श्रवणपुटेषु संभृतं पुनंति ते विषयविदूषिताशयं
व्रजंति तच्चरणसरोरुहांतिकं ३७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे पुरुषसंस्थानुवर्णनो नाम द्वितीयो
ध्यायः ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवमेतन्निगदितं पृष्टवान्भवान्मम नृणां यन्म्रियमाणानां मनुष्येषु मनीषिणां
१ ब्रह्मवर्चसकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिं इंद्रमिंद्रियकामस्तु प्रजाकामः प्रजापतीन् २ देवीं मायां तु श्रीकामस्ते
जस्कामो विभावसुं वसुकामो वसून्रुद्रान्वीर्यकामोथ वीर्यवान् ३ अन्नाद्यकामस्त्वदितिं स्वर्गकामोदितेः सु
तान् विश्वान्देवान्राज्यकामः साध्यान्संसाधको विशां ४ आयुःकामोश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इलां यजेत् प्रति
ष्ठाकामः पुरुषो रोदसी लोकमातरौ ५ रूपाभिकामो गंधर्वान्स्त्रीकामोप्सरउर्वशीं आधिपत्यकामः सर्वेषां यजेत

रामः
रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

परमेष्ठिनं ६ यक्षं यजेत यशस्कामः कोशकामः प्रचेतसं विद्याकामस्तु गिरिशं दांपत्यार्थ उमां सतीं ७ धर्मार्थ उ
त्तमश्लोकं तंतुं तन्वन्पितॄन्यजेत् रक्षाकामः पुण्यजनानोजस्कामो मरुद्गणान् ८ राज्यकामो मनून्देवान्निर्‌ऋति
त्वभिचरन्यजेत् कामकामो यजेत्सोममकामः पुरुषं परं ९ अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः तीव्रेण भक्तियो
गेन यजेत पुरुषं परं १० एतावानेव यजतामिह निःश्रेयसोदयः भगवत्यचलो भावो यद्भागवतसंगतः ११ ज्ञानं यदाप्रतिनि
वृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसाद उत यत्र गुणेष्वसंगः कैवल्यसंमतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निर्वृतो हरिकथासु रतिं न कु
र्यात् १२ श्रीशौनक उवाचः॥ इत्यभिव्याहृतं राजा निशम्य भरतर्षभः किमन्यत्पृष्टवान्भूयो वैयासकिमृषिं कविं॥
१३ एतच्छुश्रूषतां विद्वन्सूत नोर्हसि भाषितुं कथा हरिकथोदर्काः सतां स्युः सदसि ध्रुवं १४ स वै भागवतो राजा पांड
वीयो महारथः बालक्रीडनकैः क्रीडन्कृष्णक्रीडां य आददे १५ वैयासकिश्च भगवान्वासुदेवपरायणः उरुगायगुणो
दाराः सतां स्युर्हि समागमे १६ आयुर्हरति वै पुंसामुद्यन्नस्तं च यन्नसौ तस्यर्ते यत्क्षणो नीत उत्तमश्लोकवार्तया १७
तरवः किं न जीवंति भस्त्राः किं न श्वसंत्युत न खादंति न मेहंति किं ग्रामपशवोपरे १८ श्वविड्वराहोष्ट्रखरैः संस्तुतः पुरु
षः पशुः न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम गदाग्रजः १९ बिले बतोरुक्रमविक्रमान्ये न शृण्वतः कर्णपुटे नरस्य जि
ह्वासती दार्दुरिकेव सूत न चोपगायत्युरुगायगाथाः २० भारः परं पट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमांगं न नमेन्मुकुंदं शावौ करौ नो राम
कुरुतः सपर्यां हरेर्लसत्कांचनकंकणौ वा २१ बर्हायिते ते नयने नराणां लिंगानि विष्णोर्न निरीक्षतो ये पादौ नृणां तौ द्रुम ५

जन्मभाजौ क्षेत्राणि नानुव्रजतो हरेर्यौ २२ जीवन्शवो भागवतांघ्रिरेणुं न जातु मर्त्योभिलभेत यस्तु श्रीविष्णुपद्या
मनुजस्तुलस्याः श्वसन्शवो यस्तु न वेद गंधं २३ तदश्मसारं हृदयं बतेदं यद्गृह्यमाणैर्हरिनामधेयैः न विक्रियेताथ य
दा विकारो नेत्रे जलं गात्ररुहेषु हर्षः २४ अथाभिधेह्यंग मनोनुकूलं प्रभाषसे भागवतप्रधानः यदाह वैयासकिरात्म
विद्याविशारदो नृपतिं साधु पृष्टः २५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे महापुरुषवर्णनो नाम तृतीयोध्यायः
श्रीसूत उवाच॥ वैयासकेरिति वचस्तत्वनिश्चयमात्मनः उपधार्य मतिं कृष्णे औत्तरेयः सतीं व्यधात् १ आत्मजा
यासुतागारपशुद्रविणबंधुषु राज्ये चाविकले नित्यं विरूढां ममतां जहौ २ पप्रच्छ चेममेवार्थं यन्मां पृच्छथ सत्तमाः
कृष्णानुभावश्रवणे श्रद्दधानो महामनाः ३ संस्थां विज्ञाय संन्यस्य कर्म त्रैवर्गिकं च यत् वासुदेवे भगवति आत्म
भावदृढं गतः ४ राजोवाच॥ समीचीनं वचो ब्रह्मन्सर्वज्ञस्य तवानघ तमो विशीर्यते मह्यं हरेः कथयतः कथां ५ भू
य एव विवित्सामि भगवानात्ममायया यथेदं सृजते विश्वं दुर्विभाव्यमधीश्वरैः ६ यथा गोपायति विभुर्यथा संयच्छते
पुनः यां यां शक्तिमुपाश्रित्य पुरुशक्तिः परः पुमान् आत्मानं क्रीडयन्क्रीडन्करोति विकरोति च ७ नूनं भगवतो ब्रह्मन्हरे
रद्भुतकर्मणः दुर्विभाव्यमिवाभाति कविभिश्चापि चेष्टितं ८ यथा गुणांस्तु प्रकृतेर्युगपत्क्रमशोपि वा बिभर्ति भूरिश
स्त्वेकः कुर्वन्कर्माणि जन्मभिः ९ विचिकित्सितमेतन्मे ब्रवीतु भगवान्यथा शाब्दे ब्रह्मणि निष्णातः परस्मिंश्च भवान् रामः
खलु १० सूत उवाच॥ इत्युपामंत्रितो राज्ञा गुणानुकथने हरेः हृषीकेशमनुस्मृत्य प्रतिवक्तुं प्रचक्रमे ११ श्रीशुक उवाच रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नमःपरस्मैपुरुषायभूयसेसदुद्भवस्थाननिरोधलीलया: गृहीतशक्तित्रितयायदेहिनामंतर्भवायानुपलक्ष्यवर्त्मने: १२
भूयोनमःसद्वृजिनच्छिदेऽसतामसंभवायाखिलसत्वमूर्तये: पुंसांपुनःपारमहंस्यआश्रमेव्यवस्थितानामनुमृग्यदा
शुषे: १३ नमोनमस्तेस्त्वृषभायसात्वतांविदूरकाष्ठायमुहुःकुयोगिनां: निरस्तसाम्यातिशयेनराधसास्वधामनि
ब्रह्मणिरंस्यतेनमः १४ यत्कीर्त्तनंयत्स्मरणंयदीक्षणंयद्वंदनंयच्छ्रवणंयदर्हणं: लोकस्यसद्योविधुनोतिकल्मषं
तस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १५ विचक्षणायच्चरणोपसादनात्संगंव्युदस्योभयतोंतरात्मनः विंदंतिहिब्रह्मगतिं
गतक्लमास्तस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १६ तपस्विनोदानपरायशस्विनोमनस्विनोमंत्रविदःसुमंगलाः क्षेमंनविंदं
तिविनायदर्पणंतस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १७ किरातहूणांध्रपुलिंदपुल्कसाआभीरकंकायवनाःखसाद
यः येन्येचपापायदुपाश्रयाश्रयाःशुद्ध्यंतितस्मैप्रभविष्णवेनमः १८ सएषआत्मात्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयोधर्म
मयस्तमोमयः गतव्यलीकैरजशंकरादिभिर्वितर्क्यलिंगोभगवान्प्रसीदतां: १९ श्रियःपतिर्यज्ञपतिःप्रजाप
तिर्धियांपतिर्लोकपतिर्धरापतिः पतिर्गतिश्चांधकवृष्णिसात्वतांप्रसीदतांमेभगवान्सतांपतिः २० यदंघ्र्यनुध्यान
समाधिधौतयाधियानुपश्यंतिहितत्वमात्मनः वदंतिचैतत्कवयोयथारुचंसमेमुकुंदोभगवान्प्रसीदतां: २१ प्रचो
दितायेनपुरासरस्वतीवितन्वताजस्यसतींस्मृतिंहृदि: स्वलक्षणाप्रादुरभूत्किलास्यतःसमेऋषीणामृषभःप्रसीदतां:
२२ भूतैर्महद्भिर्यइमाःपुरोविभुर्निर्मायशेतेयदमूषुपूरुषः भुंक्तेगुणान्षोडशषोडशात्मकःसोलंकृषीष्टभगवान्वचांसिमे:

राम
५

२६ नमस्तस्मैभगवतेवासुदेवायवेधसे: पपुर्ज्ञानमयंसौम्यायन्मुखांबुरुहासवं: २५ एतदेवात्मभूराजन्नारदायविपृच्छते:
वेदगर्भोभ्यधात्साक्षाद्यदाहहरिरात्मनः २५ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेचतुर्थोध्यायः॥४॥श्रीनारदोवा
च:॥देवदेवनमस्तेस्तुभूतभावनपूर्वज: तद्विजानीहियज्ज्ञानमात्मतत्वनिदर्शनं: १ यद्रूपंयदधिष्ठानंयतःसृष्टमिदंप्रभो:
यत्संस्थंयत्परंयच्चतत्तत्वंवदतत्वतः २ सर्वंह्येतद्भवान्वेदभूतभव्यभवत्प्रभो: करामलकवद्विश्वंविज्ञानावसितंतव: ३
यद्विज्ञानोयदाधारोयत्परस्त्वंयदात्मकः एकःसृजसिभूतानिभूतैरेवात्ममायया: ४ आत्मन्भावयसेतानिनपराभावयन्
स्वयं: आत्मशक्तिमवष्टभ्यऊर्णनाभिरिवाक्लमः ५ नाहंवेदपरंह्यस्मिन्नापरंनसमंविभो: नामरूपगुणैर्भाव्यंसदसत्किं
चिदन्यतः ६ सभवानचरद्घोरंयत्तपःसुसमाहितः तेनखेदयसेनस्त्वंपराशंकांप्रयच्छसि: ७ एतन्मेपृच्छतःसर्वंसर्वज्ञस
कलेश्वरः विजानीहियथैवेदमहंबुध्येनुशासितः ८ श्रीब्रह्मोवाच॥सम्यक्कारुणिकस्येदंवत्सतेविचिकित्सितं: यदहं
चोदितःसौम्यभगवद्वीर्यदर्शने: ९ नानृतंतववत्साऽपियथामांप्रब्रवीषिभोः अविज्ञायपरंमत्तएतावत्त्वंयतोहिमे: १०
यनस्वरोचिषाविश्वंरोचितंरोचयाम्यहं: यथार्कोग्निर्यथासोमोयथार्क्षग्रहतारकाः ११ तस्मैनमोभगवतेवासुदेवा
यधीमहि: यन्माययादुर्जययामांवदंतिजगद्गुरुं: १२ विलज्जमानयायस्यस्थातुमीक्षापथेमुया: विमोहिताविकत्थंते
ममाहमितिदुर्धियः: १३ द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजीवएवच: वासुदेवात्परोब्रह्मन्नचान्योर्थोस्तितत्वतः १४ नारा रामः
यणपरावेदादेवानारायणांगजाः नारायणपरालोकानारायणपरामखाः १५ नारायणपरोयोगोनारायणपरंतपः नारा रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रीभा०

णपरंज्ञानंनारायणपरागतिः १६ तस्यापिद्रष्टुरीशस्यकूटस्थस्याखिलात्मनः सृजंसृजामिसृष्टोहमीक्षयैवाभिचोदितः १७
सत्वंरजस्तमइतिनिर्गुणस्यगुणास्त्रयः स्थितिसर्गनिरोधेषुगृहीतामाययाविभोः १८ कार्यकारणकर्तृत्वेद्रव्यज्ञान
क्रियाश्रयाः बध्नंतिनित्यदामुक्तंमायिनंपुरुषंगुणाः १९ सएषभगवान्लिंगैस्त्रिभिरेभिरधोक्षजः स्वलक्षितगतिर्ब्रह्म
न्सर्वेषांममचेश्वरः २० कालंकर्मस्वभावंचमायेशोमाययास्वया आत्मन्यदृच्छयाप्राप्तंविबुभूषुरुपाददे २१
कालाद्गुणव्यतिकरःपरिणामस्वभावतः कर्मणोजन्ममहतःपुरुषाधिष्ठितादभूत् २२ महतस्तुविकुर्वाणाद्रज
सत्वोपबृंहितात् तमःप्रधानस्त्वभवद्द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः २३ सोहंकारइतिप्रोक्तोविकुर्वन्समभूत्त्रिधा वैकारि
कस्तैजसश्चतामसश्चेतियद्भिदा द्रव्यशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरितिप्रभो २४ तामसादपिभूतादेर्विकुर्वाणादभून्न
भः तस्यमात्रागुणःशब्दोलिंगंयद्द्रष्टृदृश्ययोः २५ नभसोथविकुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोनिलः परान्वयाच्छब्द
वांश्चप्राणओजःसहोबलं २६ वायोरपिविकुर्वाणात्कालकर्मस्वभावतः उदपद्यततेजोवैरूपवत्स्पर्शशब्दवत् २७
तेजसस्तुविकुर्वाणादासीदंभोरसात्मकं रूपवत्स्पर्शवच्चांभोघोषवच्चपरान्वयात् २८ विशेषस्तुविकुर्वाणादंभ
सोगंधवानभूत् परान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणान्वितः २९ वैकारिकान्मनोजज्ञेदेवावैकारिकादश दिग्वाता
र्कप्रचेतोश्विवन्हींद्रोपेंद्रमित्रकाः ३० तैजसात्तुविकुर्वाणादिंद्रियाणिदशाभवन् ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिर्बुद्धिःप्राण
श्चतैजसौ श्रोत्रंत्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दोर्मेढ्रांघ्रिपायवः ३१ यदैतेसंगताभावाभूतेंद्रियमनोगुणाः यदायत

रामः

ननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तमाः ३२ तदासंहत्यचान्योन्यंभगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्वमुपादायचोभयंससृजुर्ह्यदः ३३
वर्षपूगसहस्रांतेतदंडमुदकेशयं कालकर्मस्वभावस्थोजीवोजीवमजीवयत् ३४ सएवपुरुषस्तस्मादंडंनिर्भिद्यनिर्ग
तः सहस्रोर्वंघ्रिबाह्वक्षःसहस्राननशीर्षवान् ३५ यस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयंतिमनीषिणः कट्यादिभिरधःस
प्तसप्तोर्ध्वंजघनादिभिः ३६ पुरुषस्यमुखंब्रह्मक्षत्रमेतस्यबाहवः ऊर्वोर्वैश्योभगवतःपद्भ्यांशूद्रोव्यजायत ३७ भू
र्लोकःकल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोस्यनाभितः हृदास्वर्लोकउरसामहर्लोकोमहात्मनः ३८ ग्रीवायांजनलोकश्चतपो
लोकस्तनद्वयात् मूर्द्धभिःसत्यलोकस्तुब्रह्मलोकःसनातनः ३९ तत्कट्यांचातलंक्लृप्तमूरुभ्यांवितलंविभोः जानु
भ्यांसुतलंशुद्धंजंघाभ्यांतुतलातलं ४० महातलंतुगुल्फाभ्यांप्रपदाभ्यांरसातलं पातालंपादतलतःइतिलोकम
यपुमान् ४१ भूर्लोकःकल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोस्यनाभितः स्वर्लोकःकल्पितोमूर्ध्नाइतिवालोककल्पना ४२
॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेपंचमोध्यायः॥५॥श्रीब्रह्मोवाच॥वाचांवह्नेर्मुखंक्षेत्रंछंदसांसप्तधा
तवः हव्यकव्यामृतान्नानांजिह्वासर्वरसस्यच १ सर्वासूनांचवायोश्चतन्नासेपरमायने अश्विनोरोषधीनां
चघ्राणोमोदप्रमोदयोः २ रूपाणांतेजसांचक्षुर्दिवःसूर्यस्यचाक्षिणी कर्णौदिशांचतीर्थानांश्रोत्रमाकाशशब्द
योः तद्गात्रंवस्तुसाराणांसौभाग्यस्यचभाजनं ३ त्वगस्यस्पर्शवायोश्चसर्वमेधस्यचैवहि रोमाण्युद्भिज्ज
जातीनांयैर्वायज्ञस्तुसंभृतः ४ केशश्मश्रुनखान्यस्यशिलालोहाभ्रविद्युतां बाहवोलोकपालानांप्रा
यशःक्षेमकर्मणां ५ विक्रमोभूर्भुवःस्वश्चक्षेमस्यशरणस्यच सर्वकामवरस्यापिहरेश्चरणआस्पदं ६

रामः
रामः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

भा०द्वि० ७

अपांवीर्यस्यसर्गस्यपर्जन्यस्यप्रजापतेः पुंसःशिश्नउपस्थस्तुप्रजात्यानंदनिर्वृतेः ७ पायुर्यमस्यमित्रस्यपरिमो
क्षस्यनारदः हिंसायानिर्ऋतेर्मृत्योर्निरयस्यगुदःस्मृतः ८ पराभूतेरधर्मस्यतमसश्चापिपश्चिमः नाड्योनदन
दीनांतुगोत्राणामस्थिसंहतिः ९ अव्यक्तरससिंधूनांभूतानांनिधनस्यचः उदरंविदितंपुंसोहृदयंमनसःप्र
दः १० धर्मस्यममतुभ्यंचकुमाराणांभवस्यच विज्ञानस्यचसत्वस्यपरस्यात्मापरायणंः ११ अहंभवान्भव
श्चैवतइमेमुनयोग्रजाः सुरासुरनरानागाःखगामृगसरीसृपाः १२ गंधर्वाप्सरसोयक्षारक्षोभूतगणोरगाः
पशवःपितरःसिद्धाविद्याध्राश्चारणाद्रुमाः १३ अन्येचविविधाजीवाःजलस्थलनभौकसः ग्रहर्क्षकेतवस्ता
रास्तडितस्तनयित्नवः १४ सर्वंपुरुषएवेदंभूतंभव्यंभवच्चयत् तेनेदमावृतंविश्वंवितस्तीमधितिष्ठतिः १५
स्वधिष्ण्यंप्रतपन्प्राणोवहिश्चप्रतपत्यसौ एवंविराजंप्रतपंस्तपत्यंतर्वहिःपुमान् १६ सोमृतस्याभयस्येशोमर्त्यमन्नं
यदत्यगात् महिमैषततोब्रह्मन्पुरुषस्यदुरत्ययेः पादेषुसर्वभूतानिपुंसस्थितिपदोविदुः १७ अमृतंक्षेममभयंत्रि
मूर्ध्नोधायिमूर्धसुः पादास्त्रयोवहिश्चासन्नप्रजानांयआश्रमाः १८ अंतस्त्रिलोक्यास्त्वपरोगृहमेधोवृहद्व्रतः सृतीवि
चक्रमेविस्वङ्साशनानशनेउभेः १९ यतःविद्याचविद्याचपुरुषस्तूभयाश्रयः यस्मादंडंविराड्जज्ञेभूतेंद्रिय
गुणात्मकः तद्द्रव्यमत्यगाद्विश्वंगोभिःसूर्यइवातपन् २० यदास्यनाभ्यान्नलिनादहमासंमहात्मनः नाविदंयज्ञसं
भारान्पुरुषावयवादृतेः २१ तेषुयज्ञस्यपसवःसवनस्पतयःकुशाः इदंचदेवयजनंकालश्चोरुगुणान्वितः २२ राम ७
वस्तून्योषधयःस्नेहारसलोहमृदोजलंः ऋचोयजूंषिसामानिचातुर्होत्रंचसत्तमाः २३ नामधेयानिमंत्राश्चदक्षिणा

स्यश्चवृत्तानिचः देवतानुक्रमःकल्पःसंकल्पस्तंत्रमेवचः २४ गतयोमतयश्चैवप्रायश्चित्तंसमर्पणंः पुरुषावय
वैरेतेसंभारासंभृतामयाः २५ इतिसंभृतसंभारःपुरुषावयवैरहं तमेवपुरुषंयज्ञंतेनैवायजमीश्वरंः २६ ततस्ते
भ्रातरइमेप्रजानांपतयोनवाः अयजन्व्यक्तमव्यक्तंपुरुषंसुसमाहिताः २७ ततश्चमनवःकालेईजिरेऋषयोपरेः
पितरौविवुधादैत्यामनुष्याःक्रतुभिर्विभुंः २८ नारायणेभगवतितदिदंविश्वमाहितंः गृहीतमायोरुगुणःसर्गादाव
गुणःस्वतः २९ सृजामितन्नियुक्तोहंहरोहरतितद्वशः विश्वंपुरुषरूपेणपरिपातित्रिशक्तिधृक् ३० इतितेभिहितंता
तयथेदमनुपृछसिः नान्यद्भगवतःकिंचिद्भाव्यंसदसदात्मकंः ३१ नभारतीमेंगमृषोपलक्ष्यतेनवैक्वचिन्मेमनसोमृ
षागतिः नमेहृषिकाणिपतंत्यसत्पथेयन्मेहृदौत्कंठ्यवताधृतोहरिः ३२ सोहंसमाम्नायमयस्तपोमयःप्रजापती
नामभिवंदितःपतिः आस्थाययोगंनिपुणंसमाहितःस्तंनाध्यगछंयतआत्मसंभवः ३३ नतोस्म्यहंतच्चरणंस
मीयुषांभवछिदंस्वस्त्ययनंसुमंगलंः योह्यात्ममायाविभवंस्वपर्यगाद्यथानभःस्वांतमथापरेकुतः ३४ नाहंन
यूयंयदृतांगतिंविदुर्नवामदेवःकिमुतापरेसुराः तन्माययामोहितबुद्धयस्त्विदंविनिर्मितंचात्मसमंविचक्ष्महेः ३५
यस्यावतारकर्माणिगायंतिह्यस्मदादयः नयंविदंतितत्त्वेनतस्मैभगवतेनमः ३६ सएषआद्यःपुरुषःकल्पेक राम
ल्पेसृजत्यजः आत्मात्मन्यात्मनात्मानंसंयच्छतिचपातिचः ३७ विशुद्धंकेवलंज्ञानंप्रत्यक्सम्यगवस्थितंः सत्यंपूर्ण राम
मनाद्यंतंनिर्गुणंनित्यमद्वयंः ३८ ऋषेविदंतिमुनयःप्रशांतात्मेंद्रियाशयाः यदातदेवासत्तर्कैस्तिरोधीयतविप्लुतं॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

भा०द्वि०
६

३९ आद्योवतारः पुरुषः परस्य कालः स्वभावः सदसन्मनश्च द्रव्यं विकारो गुण इंद्रियाणि विराट् स्वराट् स्थास्नु चरि
ष्णु भूम्नः ४० अहं भवो यज्ञ इमे प्रजेशा दक्षादयो ये भवदादयश्च स्वर्लोकपालाः खगलोकपाला नृलोकपालास्त
ललोकपालाः ४१ गंधर्वविद्याधरचारणेशा ये यक्षरक्षोरगनागनाथाः ये वा ऋषीणामृषभाः पितॄणां
दैत्येंद्रसिद्धेश्वरदानवेंद्राः ४२ अन्ये च ये प्रेतपिशाचभूतकूष्मांडयादोमृगपक्ष्यधीशाः यत्किंच लोके भगवन्महस्व
४३ प्राधान्यतो यानृष आमनंति
दोजः सहस्वद्बलवत्क्षमावत् श्रीह्रीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णं तत्त्वं परं रूपवदस्वरूपं ४४
लीलावतारानपुरुषस्य भूम्नः आपिबतां कर्णकषायशोषान् अनुक्रमिष्ये त इमान्सुपेशलान् ४५ ॥इति श्री
भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे महापुरुषवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ यत्रोद्यतः क्षितितलो
द्धरणाय बिभ्रत् क्रौडीं तनुं सकलयज्ञमयीमनंतः अंतर्महार्णव उपागतमादिदैत्यं तं दंष्ट्रयाद्रिमिव वज्रधरो ददार
१ जातो रुचेरजनयत्सुयमान्सुयज्ञ आकूतिसूनुरमरानथ दक्षिणायां लोकत्रयस्य महतीमहरद्यदार्तिं स्वायंभुवेन मनुना ह
रिरित्यनूक्तः २ जज्ञे च कर्दमगृहे द्विज देवहूत्यां स्त्रीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमात्रे ऊचे ययात्मशमलं गुणसं
गपंकमस्मिन्विधूय कपिलस्य गतिं प्रपेदे ३ अत्रेरपत्यमभिकांक्षत आह तुष्टो दत्तो मयाहमिति यद्भगवान्स द
त्तः यत्पादपंकजपरागपवित्रदेहा योगर्द्धिमापुरुभयीं यदुहैहयाद्याः ४ तप्तं तपो विविधलोकसिसृक्षया मे आदौ सना
त्स्वतपसः स चतुःसनोऽभूत् प्राक्कल्पसंप्लवविनष्टमिहात्मतत्त्वं सम्यग्जगाद मुनयो यदचक्षतात्मन् ५ धर्मस्य दक्षदुहि
तर्यजनिष्ट मूर्त्यां नारायणो नर इति स्वतपःप्रभावः ६ दृष्ट्वात्मनो भगवतो नियमावलोपं देव्यस्त्वनंगपृतना घटितुं न शेकुः ६
कामं दहंति कृतिनो ननु रोषदृष्ट्या रोषं दहंतमुत ते न दहंत्यसह्यं सोऽयं यदंतरमलं निविशन्बिभेति कामः कथं नु पुनरस्य म
नः श्रयेत ७ विद्धः सपत्न्युदितपत्रिभिरंति राज्ञो बालोऽपि सन्नुपगतस्तपसे वनानि तस्मा अदाद्ध्रुवगतिं गृणते प्रसन्नो
दिव्याः स्तुवंति मुनयो यदुपर्यधस्तात् ८ यद्वेनमुत्पथगतं द्विजवाक्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगं निरये पतंतं त्रात्वार्थितो जगति
पुत्रपदं च लेभे दुग्धा वसूनि वसुधा सकलानि येन ९ नाभेरसावृषभ आस सुदेविसूनुर्यो वै चचार समदृग्जडयोगचर्यां
यत्पारमहंस्यमृषयः पदमामनंति स्वस्थः प्रशांतकरणः परिमुक्तसंगः १० सत्रे ममास भगवान्हयशीर्षाथो स साक्षात्स
यज्ञपुरुषस्तपनीयवर्णः छंदोमयो मखमयोऽखिलदेवतात्मा वाचो बभूवुरुशतीः श्वसतोऽस्य नस्तः ११ मत्स्यो युगांतसमये
मनुनोपलब्धः क्षोणीमयो निखिलजीवनिकायकेतः विस्रंसितानुरुभये सलिले मुखान्मे आदाय तत्र विजहार ह वेदम
र्गान् १२ क्षीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मथ्नताममृतलब्धय आदिदेवः पृष्ठेन कच्छपवपुर्विदधार गोत्रं निद्राक्षणोऽ
द्रिपरिवर्तकषाणकंडूः १३ त्रैविष्टपोरुभयहा स नृसिंहरूपं कृत्वा भ्रमद्भ्रुकुटिदंष्ट्रकरालवक्त्रं दैत्येंद्रमाशु गदयाभिप
तंतमारादूरौ निपात्य विददार नखैः स्फुरंतं १४ अंतःसरस्युरुबलेन पदे गृहीतो ग्राहेण यूथपतिरंबुजहस्त आर्तः आहेद
मादिपुरुषाखिललोकनाथ तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय १५ श्रुत्वा हरिस्तमरणार्थिनमप्रमेयश्चक्रायुधः पत
गराजभुजाधिरूढः चक्रेण नक्रवदनं विनिपाट्य तस्माद्धस्ते प्रगृह्य भगवान्कृपयोज्जहार १६ ज्यायान्गुणैरवरजोऽप्यदिते
राम
६
रामः
रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भा०द्वि०
९

:स्तानांलोकान्विचक्रमइमान्यदथाधियज्ञः क्ष्मांवामनेनजगृहेत्रिपदछलेनयाचामृतेपथिचरन्प्रभुभिर्नचाल्यः॥
१७ नार्थोबलेरयमुरुक्रमपादशौचमापःशिखाधृतवतोविबुधाधिपत्यं: योवैप्रतिश्रुतमृतेनचिकीर्षदन्यत्आत्मानमंग
शिरसाहरयेभिमेने: १८ तुभ्यंचनारदभृशंभगवान्विवृद्धभावेनसाधुपरितुष्टउवाचयोगं: ज्ञानंचभागवतमात्मस
तत्वदीपंयद्वासुदेवशरणाविदुरंजसैव: १९ चक्रंचदिक्ष्वविहतंदशसुस्वतेजोमन्वंतरेषुमनुवंशधरोबिभर्त्ति: दुष्टेषुरा
जसुदमंव्यदधात्स्वकीर्त्तिंसत्येत्रिपृष्ठउशतींप्रथयंश्चरित्रैः २० धन्वंतरिश्चभगवान्स्वयमेवकीर्त्तिर्नाम्नानृणांपुरु
रुजांरुजआशुहंति: यज्ञेचभागममृतायुरवावरुंधआयुष्यवेदमनुशास्त्यवतीर्यलोके: २१ क्षत्रंक्षयायविधि
नोपभृतंमहात्माब्रह्मध्रुगुज्झितपथंनरकार्त्तिलिप्सुः उद्धंत्यसावावनिकंटकमुग्रवीर्यस्त्रिः सप्तकृत्वउरुधारपरश्व
धेनः २२ अस्मत्प्रसादसुमुखःकलयाकलेसइक्ष्वाकुवंशअवतीर्यगुरोर्निदेशे: तिष्ठन्वनंसदयितानुजआविवे
शयस्मिन्विरुध्यदशकंधरआर्त्तिमार्छत् २३ यस्माअदादुदधिरूढभयांगवेपोमार्गंसपद्यरिपुरंहरवद्दिधक्षोः दूरे
सुहृन्मथितरोषसुशोणदृष्ट्यातातप्यमानमकरोरगनक्रचक्रः २४ वक्षस्स्थलस्पर्शरुग्णमहेंद्रवाहदंतैर्विडंबि
तककुब्जुषऊढहासं: सद्योसुभिःसहविनेष्यतिदारहर्त्तुर्विस्फुर्जितैर्धनुषउच्चरतोधिसैन्ये: २५ भूमेःसुरेतरवरू
थविमर्दितायःक्लेशव्ययायकलयासितकृष्णकेशः जातःकरिष्यतिजनानुपलक्ष्यमार्गःकर्माणिचात्ममहिमो
पनिबंधनानि: २६ तोकेनजीवहरणंयदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्यचपदाशकटोपवृत्तः यद्रिंगतांतरगतेनदिवि

राम
९

स्पृशोर्वाउन्मूलनंत्वितरथार्जुनयोर्नभाव्यं: २७ यद्वैव्रजेव्रजपशून्विषतोयपीतान्पालांस्त्वजीवयदनुग्रहदृष्टिवृष्टि
तच्छुद्धयेतिविषवीर्यविलोलजिह्वमुच्चाटयिष्यदुरगंविहरन्ह्रदिन्याः २८ ततकर्मदिव्यमिवयन्निशिनिःशयानंदा
वाग्निनाशुचिवनेपरिदह्यमाने: उन्नेष्यतिव्रजमतोवसितांतकालंनेत्रेपिधाप्यसबलोनधिगम्यवीर्यः २९ गृह्णा
तयद्यदुपबंधममुष्यमाताशुल्वंसुतस्यनतुतत्तदमुष्यमाति: यज्जृंभतोस्यवदनेभुवनानिगोपीसंवीक्ष्यशंकितमना:प्र
तिबोधितासित् ३० नंदंचमोक्ष्यतिभयाद्वरुणस्यपाशाद्गोपान्बिलेषुपिहितान्मयसूनुनाच: अन्हयापृतंनिशि
शयानमतिश्रमेणलोकंविकुंठमुपनेष्यतिगोकुलंस्म: ३१ गोपैर्मखेप्रतिहतेव्रजविप्लवायदेवेभिवर्षतिपशून्कृपय
रिरक्षुः धर्त्तोच्छिलीध्रमिवसप्तदिनानिसप्तवर्षोमहीध्रमनघैककरेसलीलं: ३२ क्रीडन्वनेनिशिनिशाकरर
श्मिगौर्यांरासोन्मुखःकलपदायतमूर्छितेन: उद्दीपितस्मररुजांव्रजभृद्वधूनांहर्त्तुर्हरिष्यतिशिरोधनदानुगस्य
३३ येचप्रलंबखरदर्दुरकेश्यरिष्टमल्लेभकंसयवनाःकुजपौंड्रकाद्याः अन्येचशाल्वकपिबल्वलदंतवक्रसप्तो
क्षशंबरविदूरथरुक्मिमुख्याः ३४ येवामृधेसमितिशालिनआत्तचापाःकांबोजमत्स्यकुरुसृंजयकैकयाश्च
यास्यंत्यदर्शनमलंबलपार्थभीमव्याजाह्वयेनहरिणानिलयंतदीयं: ३५ कालेनमीलितधियामवमृश्यनॄणांस्तोका
युषांस्वनिगमोबतदूरपारः आविर्हितस्त्वनुयुगंसहिसत्यवत्यांवेदद्रुमंविटपशोविभजिष्यतेस्मः ३६ देवद्विषांनिगमवर्त्मनि
निष्ठितानांपूर्भिर्मयेनविहिताभिरदृश्यतूर्भिः लोकान्घ्नतांमतिविमोहमतिप्रलोभंवेषंविधायबहुभाष्यतऔपधर्म्यः
३७ यर्ह्यालयेष्वपिसतांनहरेःकथास्युःपाखंडिनोद्विजजनावृषलान्रदेवाः स्वाहास्वधावषडितिस्मगिरोनयत्रशास्ता

राम:
राम:

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भाद्वि० १०

भविष्यतिकलेर्भगवान्युगांते: ३८ सर्गेतपोहमृषयोनवयेप्रजेशाः स्थानेचधर्ममखमन्वमरावनिशाः अंतेत्वधर्म
हरमन्युवशासुराद्यामायाविभूतयइमाःपुरुशक्तिभाजः ३९ विष्णोर्नुवीर्यगणनांकतमोर्हतीहयःपार्थिवान्यपिकविर्वि
र्वममेरजांसि चस्कंभयःस्वरहसास्खलतात्रिपृष्ठंयस्मात्त्रिसाम्यसदनादुरुकंपयानं: ४० नांतंविदाम्यहममीमु
नयोग्रजास्तेमायाबलस्यपुरुषस्यकुतोपरेपे: गायन्गुणान्दशशतानन आदिदेवःशेषोधुनापिसमवस्यतिनास्य
पारं: ४१ एषांसएवभगवान्दययेदनंतःसर्वात्मनाश्रितपदोयदिनिर्व्यलीकं: तेदुस्तरामतितरंतिचदेवमायां
नैषांममाहमितिधीःश्वशृगालभक्ष्ये: ४२ वेदाहमंगपरमस्यहियोगमायांयूयंभवश्चभगवानथदैत्यवर्यः पत्निम
नोःसचमनुश्चतदात्मजाश्चप्राचीनबर्हिरृभुरंगउतध्रुवश्च: ४३ इक्ष्वाकुरैलमुचुकुंदविदेहगाधिरघ्वंबरीषसगरा
गयनाहुषाद्या: मांधात्रलर्कशतधन्वनुरंतिदेवदेवव्रतोबलिरमूर्त्तरयोदिलीपः ४४ सौभर्युतंकशिबिदेवलपिप्पल
लादाः सारस्वतोद्धवपराशरभूरिषेणाः यन्येविभीषणहनूमदुपेंद्रदत्तपार्थार्ष्टिषेणविदुरश्रुतदेववर्या: ४५ तेवै
विदंत्यतितरंतिचदेवमायांस्त्रीशूद्रहूणशबराअपिपापजीवाः यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिक्षास्तिर्यग्जनाअपि
किमुश्रुतधारणाय: ४६ शश्वत्प्रशांतमभयंप्रतिबोधमात्रंशुद्धंसमंसदसत:परमात्मतत्वं: शब्दोनयत्रपुरुकारकवा
न्क्रियार्थोमायापरैत्यभिमुखेविलज्जमाना: ४७ तद्वैपदंभगवतःपरमस्यपुंसोब्रह्मेतियद्विदुरजस्रसुखंविशोकं:
सध्र्यङ्नियम्ययतयोयमकर्तृहेतिंजह्युःस्वराडिवनिपानखनित्रमिंद्र: ४८ सश्रेयसामपिविभुर्भगवान्यतोस्यभाव राम
विहितस्यसत:प्रसिद्धिः देहेस्वधातुविगमेनुविशीर्यमाणेव्योमेवतत्रपुरुषोनविशीर्यतेजः ४९ सोयंतेभिहितस्तात १०

भगवान्विश्वभावनः समासेनहरेर्नान्यदन्यस्मात्सदसच्चयत् ५० इदंभागवतंनामयन्मेभगवतोदितं: संग्रहोयंवि
भूतीनांत्वमेतद्विपुलीकुरु: ५१ यथाहरौभगवतिनृणांभक्तिर्भविष्यति: सर्वात्मन्यखिलाधारेइतिसंकल्प्यवर्णय:
मायांवर्णयतोमुष्यईश्वरस्यानुमोदितः शृण्वत:श्रद्धयानित्यंमाययात्मानमुह्यति: ५३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
द्वितीयस्कंधेब्रह्मनारदसंवादेसप्तमोध्यायः॥७॥राजोवाच:॥ब्रह्मणाचोदितोब्रह्मन्गुणाख्यानेगुणस्यच: य
स्मैयस्मैयथाप्राहनारदोदेवदर्शनः १ एतद्वेदितुमिच्छामितत्वंवेदविदांवरः हरेरद्भुतवीर्यस्यकथालोकसुमंगलाः २ कथयस्व
महाभागयथाहमखिलात्मनि: कृष्णेनिवेश्यनिःसंगंमनस्त्यक्ष्येकलेवरं: ३ शृण्वत:श्रद्धयानित्यंगृणतश्चस्वचेष्टि
तं: कालेननातिदीर्घेणभगवान्विशतेहृदि: ४ प्रविष्ट:कर्णरंध्रेणस्वानांभावसरोरुहं: धुनोतिशमलंकृष्णःस
लिलस्ययथाशरत् ५ धौतात्मापुरुष:कृष्णपादमूलंनमुंचति: मुक्तसर्वपरिक्लेशःपांथःस्वशरणंयथाः ६ यदधातु
मतोब्रह्मन्देहारंभोस्यधातुभिः यदृच्छयाहेतुनावाभवंतोजानतेयथाः ७ आसीद्यदुदरात्पद्मंलोकसंस्थानलक्षणं :
यावानयंवैपुरुषइयत्तावयवै:पृथक् तावानसावितिप्रोक्त:संस्थावयववानिव: ८ अजःसृजतिभूतानिभूतात्मा
यदनुग्रहात् ददृशेतेनयद्रूपंनाभिपद्मसमुद्भवः ९ सचापियत्रपुरुषोविश्वस्थित्युद्भवाप्यय: मुक्त्वात्ममायांमायेश
शेतेसर्वगुहाशयः १० पुरुषावयवैर्लोका:सपाला:पूर्वकल्पिता: लोकैरमुष्यावयवा:सपालैरितिशुश्रुम: ११ या
वान्कल्पोविकल्पोवायथाकालोनुमीयते: भूतभव्यभवच्छब्दःआयुर्मानंचयत्सत: १२ कालस्यानुगतिर्यातुलक्ष्यतेण्व रामः रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भा.द्वि.
११

स्थितिवृत्त्यपि: यथात्मकर्मगतयो यादृशीर्द्विजसत्तम: १३ यस्मिन्कर्मसमावायो यथा येनोपगृह्यते: गुणानां गुणि
नां चैव परिणाममभीप्सतां: १४ भूपालककुप्व्योम ग्रहनक्षत्रभूभृतां: सरित्समुद्रद्वीपानां संभवश्चैतदोकसां: १५
प्रमाणमंडकोशस्य बाह्याभ्यंतरभेदत: महतां चानुचरितं वर्णाश्रमविनिश्चय: १६ अवतारानुचरितं यदाश्चर्यतमं
हरे: युगानि युगमानं च धर्मो यश्च युगे युगे: १७ नृणां साधारणो धर्म: सविशेषश्च यादृश: श्रेणीनां राजर्षि
णां च: धर्म: कृच्छ्रेषु जीवतां: १८ तत्वानां परिसंख्यानं लक्षणं हेतुलक्षणं: पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्य
च: १९ योगेश्वरैश्वर्यगतिर्लिंगभंगस्तु योगिनां: वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयो: २० संप्लव: सर्वभूतानां
विक्रम: प्रतिसंक्रम: इष्टापूर्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च यो विधि: २१ यश्चानुशायिनां सर्ग: पाषंडस्य च संभव: आ
त्मनो बंधमोक्षौ च: व्यवस्थानं स्वरूपत: २२ यथात्मतंत्रो भगवान्विक्रीडत्यात्ममायया: विसृज्य वा यथा मायाम्
उदास्ते साक्षिवद्विभु: २३ सर्वमेतच्च भगवान्पृच्छतो मेनुपूर्वश: तत्वतोर्हस्युदाहर्तुं प्रपन्नाय महामुने: २४ अत्र प्र
माणं हि भगवान्परमेष्ठी यथात्मभू: परेवेहानुतिष्ठंति पूर्वेषां पूर्वजै: कृतं २५ न मेसव: परायंति ब्रह्मन्ननशनादा
मि पिबतोच्युतपीयूषमन्यत्र कुपितात्द्विजात २६ सूत उवाच:॥ स उपामंत्रितो राज्ञा कथायामिति सत्पते: ब्रह्म
रातो भृशं प्रीतो विष्णुरातेन संसदि: २७ प्राह भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितं: ब्रह्मणे भगवत्प्रोक्तं ब्रह्मकल्प उपाग राम
ते: २८ यद्यत्परीक्षिदृषभ: पांडूनामनुपृच्छति: आनुपूर्व्येण तत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे: २९ ॥ ॥इति श्रीभागवते मह ११

पुराणे द्वितीयस्कंधे अष्टमोध्याय:॥८॥ श्रीशुक उवाच:॥ आत्ममायामृते राजन्परस्यानुभवात्मन: न घटेतार्थसं
बंध: स्वप्नद्रष्टुरिवांजसा: १ बहुरूप इवाभाति मायया बहुरूपया: रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते: २ यर्हि वाव महि
म्नि स्वे परस्मिन्कालमाययो: रमेत गतसंमोहस्त्यक्त्वोदास्ते ततोभयं: ३ आत्मतत्वविशुद्ध्यर्थं यदाह भगवानृतं: ब्र
ह्मणे दर्शयन्रूपमव्यलीकव्रतादृत: ४ स आदिदेवो जगतां परो गुरु: स्वधिष्ण्यमास्थाय सिसृक्षयैक्षत: तां नाध्यगच्छ
द्दृशमत्र संमतां प्रपंचनिर्माणविधिर्यया भवेत् ५ स चिंतयन्द्व्यक्षरमेकदांभस्युपाशृणोद्द्विर्गदितं वचो विभु: स्प
र्शेषु यत्षोडशमेकविंशं नि:किंचनानां नृप यद्धनं विदु: ६ निशम्य तद्वक्तृदिदृक्षया दिशो विलोक्य तत्रान्यदपश्यमा
न: स्वधिष्ण्यमास्थाय विमृश्य तद्धितं तपस्युपादिष्ट इवादधे मन: ७ दिव्यं सहस्राब्दममोघदर्शनो जितानिलात्मा वि
जितोभयेंद्रिय: अतप्यत स्माखिललोकतापनं तपस्तपीयांस्तपतां समाहित: ८ तस्मै स्वलोकं भगवान्सभाजित: सं
दर्शयामास परं न यत्परं: व्यपेतसंक्लेशविमोहसाध्वसं स्वदृष्टवद्भिर्विबुधैरभिष्टुतं: १० प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्त
यो: सत्वं च मिश्रं च न कालविक्रम: न यत्र माया किमुतापरे हरेरनुव्रता यत्र सुरासुरार्चिता: १० श्यामावदाता: शत
पत्रलोचना: पिशंगवस्त्रा: सुरुच: सुपेशस: सर्वे चतुर्बाहव उन्मिषन्मणिप्रवेकनिष्काभरणा: सुवर्चस: ११ :
प्रवालवैदूर्यमृणालवर्चस: परिस्फुरत्कुंडलमौलिमालिन: भ्राजिष्णुभिर्य: परितो विराजते लसद्विमानावलिभिर्महात्म राम
नां: विद्योतमान: प्रमदोत्तमाद्युभि: सविद्युदभ्रावलिभिर्यथा नभ: १२ श्रीर्यत्र रूपिण्युरुगायपादयो: करोति मानं ब राम

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भादि०
१२

ऽभ्राविभूतिः प्रेंखसिताभाः कुसुमाकरानुगैर्विगीयमानाप्रियकर्मगायतिः १३ ददर्श तत्राखिलसात्वतांपतिंश्रियःपतिंय
ज्ञपतिंजगत्पतिं: सुनंदनंदप्रबलार्हणादिभिः स्वपार्षदग्रैःपरिसेवितंविभुं: १४ भृत्यप्रसादाभिमुखंदृगासवंप्रसन्नह
सारुणाचारुणलोचनं: किरिटिनंकुंडलीनंचतुर्भुजंपीतांबरंवक्षसिलक्षितंश्रिया: १५ युक्तंभगैः स्वैरितरत्र चाध्रुवैः
स्वएवधामनरममाणमीश्वरं: १६ तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुतांतरो हृष्यत्तनुःप्रेमभराश्रुलोचनः ननामपादांबुजम
स्यविश्वसृग्यत्पारमहंस्येनपथाधिगम्यते: १७ तंप्रीयमाणंसमुपस्थितंतदाप्रजाविसर्गेनिजशासनार्हणं: व
भाषईषत्स्मितरोचिषागिराप्रियाःप्रियंप्रीतमनाः करेस्पृशन् १८ श्रीभगवानोवाच:॥त्वयाहंतोषितःसम्यग्वे
दगर्भसिसृक्षया: चिरंभृतेनतपसादुस्तोषःकूटयोगिनां: १९ वरंवरयभद्रंतेवरेशंमाभिवांछितं: ब्रह्मन्श्रेयः
परिश्रामःपुंसोमद्दर्शनावधिः २० मनिषितानुभावोयंममलोकावलोकनं: यदुपश्रुत्यरहसिचकर्थपरमंतपः
२१ प्रत्यादिष्टंमयातत्रत्वयिकर्मविमोहिते: तपोमेहृदयंसाक्षात्आत्माहंतपसोनघः २२ सृजामितपसैवेदं
ग्रसामितपसापुनः बिभर्मितपसाविश्वंवीर्यंमेदुश्चरंतपः २३ श्रीब्रह्मोवाच:॥भगवान्सर्वभूतानिमध्यक्षो
वस्थितोगुहां: वेदह्यप्रतिरुद्धेनप्रज्ञानेनचिकिर्षितं: २४ यथात्ममाययायोगेननानाशक्त्युपबृंहितं: विलुंपन्
विसृजनगृह्णन्बिभ्रदात्मानमात्मना: २३ क्रीडस्यमोघसंकल्पऊर्णनाभिर्यथोर्णुते: तथातद्विषयांधेहिमनिषां
मयिमाधव: २७ भगवच्छिक्षितमहंकरवाणिह्यतंद्रितः नेहमानःप्रजासर्गंबध्येयंयदनुग्रहात् २८ यावत्स

राम
१२

अविक्लवस्तेपरिकर्मणिस्थितोमामेसमुन्नद्धमदोजमानिनः
खासखुरिवेशतेकृतःप्रजाविसर्गेविभजानिभोजनं:
२९ श्रीभगवानोवाच:॥ज्ञानंपरमगुह्यंमेयद्विज्ञानसमन्वितं: सरहस्यंतदंगंचगृहाणगदितंमया: ३० यावानहंयथा
भावोयद्रूपगुणकर्मकः तथैवतत्वविज्ञानमस्तुतेमदनुग्रहात् ३१ अहमेवासमेवाग्रेनान्यद्यत्सदसत्परं: पश्चा
दहंयदेतच्चयोवशिष्येतसोस्म्यहं: ३२ ऋतेर्थंयत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचात्मनि: तद्विद्यात्आत्मनोमायांयथाभासोयथात
मः ३४ यथामहांतिभूतानिभूतेषुच्चावचेष्वनु: प्रविष्टान्यप्रविष्टानितथातेषुनतेष्वहं: ३५ एतावदेवजिज्ञास्यंतत्व
जिज्ञासुनात्मनः अन्वयव्यतिरेकाभ्यांयस्यात्सर्वत्रसर्वदा: ३५ एतन्मतंसमातिष्ठपरमेणसमाधिना: भवान्कल्पविक
ल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचित् ३७ श्रीशुकउवाच:॥संप्रदिश्यैवमजनोजनानांपरमेष्ठिनं: पश्यतस्यतद्रूपमात्मनोन्यरु
णद्धरिः ३८ अंतर्हितेंद्रियार्थायहरयेविहितांजलिः सर्वभूतमयोविश्वंससर्जेदंसपूर्ववत् ३९ प्रजापतिर्धर्मपतिरेकदा
नियमान् भद्रंप्रजानामनविछन्नातिष्ठत्स्वार्थकाम्यया: ४० तंनारदःप्रियतमोरिक्थादानामनुव्रतः शुश्रूषमाणःशी
लेनप्रश्रयेणदमेनच: ४१ मायांविविदिषन्विष्णोर्मायेशस्यमहामुनिः महाभागवतोराजन्पितरंपर्यतोषयत् ४२
तुष्टंनिसाम्यपितरंलोकानांप्रपितामहं: देवर्षिःपरिपप्रछभवान्यन्मानुपृछसि: ४३ तस्माइदंभागवतंपुराणंदशल
क्षणं: प्रोक्तंभगवताप्राहप्रीतःपुत्रायभूतकृत् ४४ नारदःप्राहमुनयेसरस्वत्यास्तटेनृपः ध्यायतेब्रह्मपरमंव्यासायमि
ततेजसा: ४५ यदुताहंत्वयापृष्टोवैराजात्पुरुषादिदं: यथासित्तदुपाख्यास्येप्रश्नानन्यांश्चकृत्स्नशः ४६ ॥ ॥इतिश्री

रामः
रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भा०द्वि०
१३

भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः मन्वंतरे
शानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः १ दशमस्य विशुद्ध्यर्थं नवानामिह लक्षणं वर्णयंति महात्मानः श्रुतेनार्थेन चां
जसा २ भूतमात्रेंद्रियधियां जन्म सर्ग उदाहृतः ब्रह्मणो गुणवैषम्यात् विसर्गः पौरुषः स्मृतः ३ स्थितिर्वैकुंठवि
जयः पोषणं तदनुग्रहः मन्वंतराणि सद्धर्म ऊतयः कर्मवासनाः ४ अवतारानुचरितं हरेरस्यानुवर्त्तिनां पुंसा
मीशकथाः प्रोक्ता नानाख्यानोपबृंहिताः ५ निरोधोस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः मुक्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपे
ण व्यवस्थितिः ६ आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्द्यते ७ यो
ऽध्यात्मिकोयं पुरुषः सोसावेवाधिदैविकः यस्तत्रोभयविच्छेदः सस्मृतो ह्याधिभौतिकः ८ एकमेकतराभावे यद
नोपलभामहे त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ९ पुरुषोंडं विनिर्भिद्य यदासौ स विनिर्गतः आत्मनोयनम
न्विछन्नपोस्राक्षीच्छुचिः शुचिः १० तास्ववात्सीत्स्वसृष्टासु सहस्रपरिवत्सरान् तेन नारायणो नाम यदापः
पुरुषोद्भवाः ११ द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च यदनुग्रहतः संति न संति यदुपेक्षया १२ एको नानात्व
मन्विछन् योगतल्पात्समुत्थितः वीर्यं हिरण्मयं देवो मायया व्यसृजत्त्रिधा १३ अधिदैवमथाध्यात्ममधिभूतमि
ति प्रभुः अथैकं पौरुषं वीर्यं त्रिधाभिद्यत तच्छृणु १४ अंतः शरीर आकाशात् पुरुषस्य विचेष्टितः ओजः सहो ब
लं जज्ञे ततः प्राणो महानसुः १५ अनुप्राणंति यं प्राणाः प्राणंतं सर्वजंतुषु अपानंतमपानंति नरदेवमिवानुगाः १६
नेः

राम
१३

॥

प्राणेनाक्षिपता क्षुत्तृडंतरा जायते प्रभोः पिपासतो जक्षतश्च प्राङ्मुखं निरभिद्यत १७ मुखतस्तालु निर्भिन्नं जिह्वा त
त्रोपजायते ततो नानारसो जज्ञे जिह्वया योधिगम्यते १८ विवक्षोर्मुखतो भूम्नो वह्निर्वाग्व्याहृतं तयोः जले चैतस्य सुचिरं
निरोधः समजायत १९ नासिके निरभिद्येतां दोधूयति नभस्वति तत्र वायुर्गंधवहो घ्राणो नसि जिघृक्षतः २० यदात्मनि
निरालोकमात्मानं च दिदृक्षतः निर्भिन्ने ह्यक्षिणी तस्य ज्योतिश्चक्षुर्गुणग्रहः २१ बोध्यमानस्य ऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्ष
तः कर्णौ च निरभिद्येतां दिशः श्रोत्रं गुणग्रहः २२ वस्तुनो मृदुकाठिन्यलघुगुर्वोष्णशीततां जिघृक्षतस्त्वङ्निर्भिन्ना त
स्यां रोममहीरुहाः तत्र चांतर्बहिर्वायुस्त्वचा लब्धगुणो वृतः २३ हस्तौ रुरुहतुस्तस्य नानाकर्मचिकीर्षया तयोस्तु बलवा
निंद्र आदानमुभयाश्रयं २४ गतिं जिगीषतः पादौ रुरुहातेभिकामिकां पद्भ्यां यज्ञः स्वयं हव्यं कर्मभिः क्रियते नृभिः २५ नि
रभिद्यत शिश्नो वै प्रजानंदामृतार्थिनः उपस्थ आसीत्कामानां प्रियं तदुभयाश्रयं २६ उत्सिसृक्षोर्धातुमलं निरभिद्यत वै
गुदं ततः पायुस्ततो मित्र उत्सर्ग उभयाश्रयः २७ आसिसृप्सोः पुरः पुर्या नाभिद्वारमपानतः तत्रापानस्ततो मृत्युः पृथक्त्वमुभ
याश्रयं २८ आदित्सोरन्नपानानामासन् कुक्ष्यंत्रनाडयः नद्यः समुद्राश्च तयोस्तुष्टिः पुष्टिस्तदाश्रये २९ निदिध्यासोरात्म
मायां हृदयं निरभिद्यत ततो मनस्ततश्चंद्रः संकल्पः काम एव च ३० त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्थिधातवः भूम्यप्तेजो
मयाः सप्त प्राणो व्योमांबुवायुभिः ३१ गुणात्मकानींद्रियाणि भूतादिप्रभवा गुणाः मनः सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणी
३२ एतद्भगवतो रूपं स्थूलं ते व्याहृतं मया मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतं ३३ अतः परं सूक्ष्मतममव्यक्तं निर्विशेषणं

रामः
रामः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भाद्वि॰ १४

अनादिमध्यनिधनंनित्यंवाङ्मनसःपरं: ३४ अमूनिभगवद्रूपेमयातेअनुवर्णिते: उभेअपिनगृह्णंतिमायासृष्टेवि
पश्चितः ३५ सवाच्यवाचकतयाभगवान्ब्रह्मरूपधृक् नामरूपक्रियाधत्तेसकर्म्माकर्म्मकःपरः ३६ प्रजापतिन्मनू
न्देवान्ऋषीन्पितृगणान्पृथक् सिद्धचारणगंधर्वान्विद्याध्रासुरगुह्यकान् ३७ किंनराप्सरोनागान्सर्पान्
किंपुरुषोरगान् मातृरक्षःपिशाचांश्चप्रेतभूतविनायकान् ३८ कूष्मांडोन्मादवेतालान्यातुधानान्ग्रहानपि: खग
गान्मृगान्पशून्वृक्षान्गिरीन्नृपसरीसृपान् ३९ द्विविधाश्चतुर्विधायेन्येजलस्थलनभौकसः कुशलाकुश
लामिश्राःकर्म्मणांगतयस्त्विमाः ४० सत्वंरजस्तमइतितिस्रःसुरनृनारकाः तत्राप्येकैकसोराजन्भिद्यंतेग
तयस्त्रिधाः यदैकैकतरोन्याभ्यांस्वभावउपहन्यते: ४१ सएवेदंजगद्धाताभगवान्धर्मरूपधृक् पुष्णातिस्थाप
यन्विश्वंतिर्यङ्नरसुरात्मभिः ४२ ततःकालाग्निरुद्रात्मायत्सृष्टमिदमात्मनः संनियच्छतिकालेनघनानीकमि
वानिलः ३ इत्थंभावेनकथितोभगवान्भगवत्तमः नेत्थंभावेनहिपरंद्रष्टुमर्हंतिसूरयः ४४ नास्यकर्म्म
णिजन्मादौपरस्यानुविधीयते: कर्तृत्वप्रतिषेधार्थंमाययारोपितंजगत् ४५ अयंतुब्रह्मणःकल्पःसविक
ल्पउदाहृतः विधिःसाधारणोयत्रःप्राकृतवैकृताः ४६ परिमाणंचकालस्यकल्पलक्षणविग्रहं: यथापुर
स्तात्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोश्रृणु: ४७ शौनकउवाचः॥ यदाहनोभवान्सूतक्षत्ताभागवतोत्तमः च ॥ राम १४
चारतीर्थानिभुवःत्यक्त्वाबंधून्सुदुस्त्यजान् ४८ कुत्रकौशारवेस्तस्यसंवादोध्यात्मसंश्रितः यदासभगवा

नन्वध्यापन्नाग्राक्रोत्पातिभाषितं: २ कृष्णेरासंस्तंभयचःशारिणानाम्नप्यनेत्रयो: परोक्षेरणासमन्वरु: प्रण
योत्कंठकातर: ३ सख्यंमैत्रिसौहृदंचसारथ्यादिषुसंस्मरन् नृपमप्युत्तमित्याहवाष्पगद्गदयागिरा: ४ अर्जु
नोवाच:॥ वंचितोहंमहाराज हरिणाबंधुरूपिणा: येनमेपहृतंतेजोदेवविस्मापनंमहत् ५ यस्यक्षणवियो
गेनलोकोह्यप्रियदर्शनः उक्थेनरहितोह्येषमृतक:प्रोच्यतेयथा: ६ यत्संश्रयाद्द्रुपदगेहमुपागतानां
राज्ञांस्वयंवरमुखेस्मरदुर्मदानां तेजोहृतंखलुमयाभिहतस्यमत्स्य: सज्जीकृतेनधनुषाधिगताचकृष्णा: ७ :
यत्संनिधावहमुखांडवमग्नयेदामिंद्रंच: सामरगणंतरसाविजित्य: लब्ध्वासभामयकृताद्भुतशिल्पमायादि
ग्भ्योहरन्नृपतयोबलिमध्वरेते: ८ यत्तेजसानृपशिरोंघ्रिमहन्मखार्थंआर्योनुजस्तवगजायुतसत्ववीर्यः तेनाहृ
ताःप्रमथनाथमखायभूपायनमोचितास्तानयत्स्वबलिमध्वरेते: ९ यन्मात्रत्वाधिमखलक्ष्ममहाभिषेकश्ला
घिष्टचारुकवरंकितवैःसभायांस्पृष्टंविकीर्यपदयोःपतिताश्रुमुख्यायस्तत् स्त्रियोकृततदेशविमुक्तकेशाः १ ६
योनोजुगोपवनमेत्यदुरंतकृच्छ्रात्दुर्वाससोरिविहितायुतअग्रभुक्यः शाकान्नशिष्टमुपभुज्ययतस्त्रिलोकीतृप्ता ६
ममंस्तसलिलेविनिमग्नसंघः ११ यत्तेजसाथभगवान्युधिशूलपाणिः विस्मापितःसगिरिजोस्त्रमदान्निजं
मे अन्येपिचाहममुनैवकलेवरेणप्राप्तोमहेंद्रभवनेमहदासनार्द्धं: १२ तत्रैवमेविहरतोभुजदंडयुग्मंगांडीवलक्ष
णमरातिवधायदेवा: सेंद्राःश्रितायदनुभावितमाजमीढ: तेनाहमद्यमुषितःपुरुषेणभूम्नाः १३ यद्बोधवाकुरुब राम:
लाब्धिमनंतपारःमेकोरथेनततरेहमतीर्यसत्वं: प्रत्याहृतंबहुधनंचमयापरेषांतेजस्पदंमणिमयंचहृतंशिरोभ्य: १४ एम:

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१:

प्रभा: १०

योभिष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्यरथमंडलमंडितासुः अग्रेचरोमम विभोरथयूथपाना मायुर्मनांसिचदृशा
सहओजआर्छिवृत् १५ यद्दोष्षुमाप्रणिहितंगुरुभीष्मकर्णनप्तृत्रिगर्तशल्यसैंधवबाह्लिकाद्यैः अस्त्राण्यमोघ
महिमानिनिरूपितानिः नोपस्पृशन्नृहरिदासमिवासुराणि: १६ सौत्येवृतःकुमतिनात्मदईश्वरोमे: यत्पादपद्म
मभवायभजंतिभव्याः मांश्रांतवाहमरयोरथिनोभुविष्ठंनप्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ता: १७ नर्माण्युदाररुचिर
स्मितशोभितानिहेपार्थहेअर्जुनसखेकुरुनंदनेति: संजल्पितानिनरदेवहृदिस्पृशानिस्मर्तुर्लुठंतिहृदयंममसा
धवस्य: १८ शय्यासनाटनविकत्थनभोजनादिष्वैक्याद्वयस्यऋतवानितिविप्रलब्धः सख्युःसखेवपितृवत्तनयस्यसर्वं
सेहेमहान्महितयाकुमतेरघंमे: १९ सोहंनृपेंद्ररहितःपुरुषोत्तमेनसख्याप्रियेणसुहृदाहृदयेनशून्यः अध्वन्युरुक्रम
परिग्रहमंगरक्षन्गोपैरसद्भिरबलेवविनिर्जितोस्मिः २० तद्वैधनुस्तइषवःसरथोहयास्तेसोहंरथीनृपतयोयतआनमं
ति: सर्वंक्षणेनतदभूदसदीशरिक्तं भस्मन्हुतंकुहकराद्धमिवोप्तमूष्यां: २१ राजंस्त्वयानुपृष्टानांसुहृदांनःसुहृ
त्पुरे: विप्रशापविमूढानांनिघ्नतांमुष्टिभिर्मिथः २२ वारुणींमदिरांपीत्वामदोन्मथितचेतसा: अजानतामिवा
न्योन्यंचतुःपंचावशेषिताः २३ प्रायेणैतद्भगवतईश्वरस्यविचेष्टितं: मिथोनिघ्नंतिभूतानिभावयंतिचयन्मि
थः: २४ जलौकसांजलेयद्वन्महांतोदंत्यणीयसः दुर्बलान्बलिनोराजन्महांतोबलिनोमिथः २५ एवंब
लिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान्विभुः यदून्यदुभिरन्योन्यंभूभारान्संजहारह: २६ देशकालार्थयुक्तानिहृत्तापोपशमा
निच: हरंतिस्मरतश्चित्तंगोविंदाभिहितानिमे: २७ सूतउवाच:॥एवंचिंतयतोजिष्णोःकृष्णपादसरोरुहं: सौहार्देना

राम १०